

سیر تحول کالبدی سینماهای تبریز

حامد بی‌تی: استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز، ایران

h.beyti@tabriziau.ac.ir

مینا جعفری: دانشجوی کارشناسی ارشد رشته مرمت بافت های تاریخی دانشگاه تهران، ایران

jafari.mina@ut.ac.ir

چکیده:

تاریخ هنر سینما در ایران و تبریز به بیش از صد سال می‌رسد، با رونق این هنر، نیاز به ساخت فضاهایی برای این عملکرد جدید احساس گردید و اولین ساختمان سینماها در حالی در شهرها شکل گرفتند که برای پیدایش و تکامل پیش‌زمینه‌ای و یا الگویی در میان بناهای سنتی ایرانی نداشتند. از این‌رو هدف این پژوهش مطالعه در زمینه چگونگی پیدایش سینماها و عوامل مؤثر بر تحولات کالبدی آنها از شروع تاکنون در شهر تبریز است. این مطالعه به روش توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی نظیر مصاحبه، بازدید از سینماها، برداشت پلان و عکسبرداری به بررسی روند مکان‌یابی و شکل‌گیری بناها، الگوی معماری و الزامات ساخت در این بناها پرداخته است. نتایج مطالعات منجر به دسته‌بندی سینماها به چهار بخش «پیدایش»، «رونق»، «رکود» و «احیا» از منظر تحول کالبدی گردید. سپس عوامل مؤثر در این سیر تحول در چهار حوزه سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی شناسایی شدند.

واژگان کلیدی: تحول، تحول کالبدی، سینما، تبریز

۱. مقدمه:

قبل از آغاز قرن حاضر و شروع تغییرات بسیار شتابان در نظام زندگی ایرانیان تحت تاثیر فشار تحولات دنیای جدید، جامعه در همه زمینه‌ها به شکل سنتی به سر می‌برد. با شروع قرن حاضر جامعه ایرانی مرحله‌ای انتقالی از کهن به نوین را طی کرد که نیاز به تغییر در مناسبات اجتماعی و اقتصادی را گریزناپذیر می‌نمود. در این عصر برخلاف گذشته که زندگی اجتماعی مردم بر اساس نیازهای زندگی، آداب ملی و دینی و ساختار فکری و فرهنگی قرار داشت و بنابر آن محتوا، ساختمان‌ها و بناها نیز شکل و ظرف آن زندگی را می‌گرفت؛ اینک این حکومت بود که نظام نوین اجتماعی را تعریف می‌نمود و الگوی نیازها را آنگونه می‌داد که خود ارائه می‌کرد و بستر اجتماعی را آنچنان که خود برنامه داشت، توسعه می‌داد. این امر به ظهور عملکردهای جدید و عمدتاً سازمانی، اداری و خدماتی که پیش از آن هیچگاه در صحنه فعالیت‌های زندگی ایرانیان وجود نداشت انجامید. از این‌رو در این عصر اولین نمونه‌های ساختمان‌هایی که هیچ پیشینه کالبدی در ایران نداشتند به وجود آمدند. سینماها نمونه‌ای از این عملکردها به شمار می‌روند. مهم‌ترین مشخصه این گروه از عملکردها، ساخت آنها با حمایت دولتی و تعجیل در تولید انبوه آن بود که فرصت هرگونه تعمق و بازنگری و تطبیق با شرایط اجتماعی را منتفی می‌ساخت. بدین ترتیب این دسته از عناصر جدید معماری و شهرسازی به دلیل تنوع فراوانی، وسعت و نیاز موجود بیشترین تاثیر را در ساختار عملکردی معماری و شهرسازی ایجاد کردند. آنان چنان سریع شکل گرفتند که هنگامی که پذیرش آن‌ها به ناچار و یا بر اثر گذر زمان مقبولیت پیدا کرد، فرم و کالبد آنها نیز به عنوان نخستین نمونه‌های ایجاد شده از این دسته مرجعیت یافت. از این‌رو این مطالعه به دنبال پاسخگویی به این سوال است که تحول کالبدی سینما از بدو پیدایش تاکنون چگونه بوده است.

هدف از تحقیق حاضر شناخت عوامل موثر بر شکل‌گیری و ساخت سینماها و فهم اندیشه‌های معمارانه و قالب‌های فکری آن است. برای نیل به این منظور، از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. در مرحله اول به مطالعه پیشینه هنر نمایش که خود عاملی برای شکل‌گیری سینما است پرداخته ایم و سپس فرایند پیشرفت سینما در تبریز را به عنوان یکی از مراکزی که اولین سینماها در آن ساخته شده است، بررسی کرده ایم. برای این منظور با انجام مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی اسناد رسمی به دوره‌بندی کالبدی ساخت و تکامل سینماها در تبریز ارائه کرده ایم و سپس عوامل گوناگون مؤثر در شناسایی بر این تکامل را به بحث گذاشته ایم.

روش تحقیق:

این مطالعه به روش توصیفی-تحلیلی می‌باشد که در این راستا با توجه به موضوع پژوهش ابتدا از اسناد تاریخی استفاده شده است. با بهره‌گیری از داده‌ها و اطلاعات حاصله از مطالعات کتابخانه‌ای به تعیین روند شکل‌گیری سینماها در شهر تبریز پرداخته است، در این مرحله با بررسی اسنادی نظیر فرمان‌های حکومتی، ابلاغیه‌های استانداری‌ها و نامه‌نگاری‌هایی از این دست عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر در شکل‌گیری و توسعه سینماها بررسی شده است و سپس از طریق مطالعات میدانی نظیر مصاحبه با پیشکسوتان سینما در تبریز، بازدید از سینماها، برداشت پلان و عکسبرداری به بررسی روند مکان‌یابی و شکل‌گیری بناها، الگوی معماری و الزامات ساخت در این بناها پرداخته است، سپس به تحلیل و تطبیق داده‌های حاصل از مطالعات کتابخانه‌ای با داده‌های حاصل از مطالعات میدانی پرداخته شده است.

پیشینه تحقیق:

در طول مطالعه جهت نیل به پاسخ سوال مطرح شده و بر مبنای جستجوی واژگان کلیدی، با منابع متنوعی در این زمینه مواجه شدیم، که هرچند هیچکدام به صورت مستقیم به موضوع مورد بحث این مطالعه اشاره نکرده بودند، اما به صورت غیر مستقیم اطلاعاتی را در اختیار قرار می‌دادند. این منابع به سه دسته کلی قابل تقسیم بودند: دسته اول، منابعی که به بررسی تاریخ هنر نمایش در ایران می‌پرداختند، دسته دوم منابعی بودند که به تاثیرات سینما بر جامعه می‌پرداختند و دسته سوم، منابعی بودند که به ارتباط دوسویه سینما با معماری و شهرسازی می‌پرداختند. (جدول ۱) هرچند از لحاظ موضوعی این دسته بیشترین ارتباط را با بحث مورد نظر داشتند اما تمرکز اصلی این منابع نیز بر روی ارتباط سینما بر شهرسازی نوین بود.

جدول ۱- پیشینه تحقیق

موضوع	پژوهشگر	نتایج
تاریخ	زهرا جعفری (۱۳۸۵)	عناصر سازنده و پردازنده تعزیه شامل شعر، موسیقی، نقالی، سخنوری، عزاداری، پرده‌داری، ایمان و اخلاص، عدم فاصله با تماشاگر میباشند.
	محمد رضا اصلانی (۱۳۸۴)	برای ایرانیان تعزیه هم تئاتر است هم آئین و در نظر آنان از هر تظاهر دیگری مقدس‌تر
	غلامحسین دولت‌آبادی (۱۳۹۶)	شبهه که در دایره محدود ایام عزاداری به حیات خود ادامه میداد در دوره ناصری با خارج شدن از پله خود و البته تأسیس تکیه دولت در عالیترین محل خود که نخستین تئاتر رسمی ایران بود جای‌ثابتی برای اجرا یافت و به نمایش به معنای مستقل خود بدل گشت.
	حسن علی پورمند (۱۳۸۷)	وجود تکیه‌دولت که مشخصه بخشی از معماری و شهرسازی ایران را دارد فی‌النفسه میتوانست مکانی معتبر برای تداوم و تکامل این شیوه نمایش باشد.
	پیتر چلکووسکی (۱۳۷۹)	بررسی هنر نمایشی در ایران
تاریخ و هنر	مصطفی لعل شاطری (۱۳۹۴)	نسخه برداری سطحی و غیرگزینشی آثار غربی بدون توجه به ویژگیهای فرهنگی و تاریخی جامعه ایران و اصول و ارزشهای حاکم بر آن، تبعات زیانباری در پی داشت.
	بهزاد رحیمی (۱۳۹۶)	با تأمل در هنر دوره قاجار در میبایم که هنرمند قاجاری در ادامه سنت پیشینیان که بیگانه را در خود هضم میکرد، در این دوره نیز فرهنگ و هنر بیگانه را در خود مستحیل ساخت، نه خویشتر را در آن، و این یکی از ارزشمندترین رویکردهای هنر قاجاری است.

۱. این برداشت از تعریف استاد ارجمند دکتر مهدی حجت از تعریف معماری اخذ شده است.

محمد تهامی نژاد (۱۳۷۹)	سینمای ایران متناسب با فرهنگ جامعه شکل گرفته است و مختص ایران است.
معماری و سینما	سیدباقر حسینی، التاز ابی زاده، وحیده باقری (۱۳۸۸)
	آذین خشنود شریعتی (۱۳۸۷)
ارتباط سینما با معماری و شهرسازی	ایرج اعتصام، رضا فرمهینی فراهانی، سید رحمان اقبالی (۱۳۹۱)
	محمد باقر قهرمانی مرضیه پیراوی و نک حامد مظاهریان، علیرضا صیاد (۱۳۹۳)
	سینما در انتقاد از شهرسازی مدرن نقش بسزایی ایفا کرده است.
شهرسازی و سینما	تأثیر متقابل پلان‌های سینماتیک و پلان‌های شهری برهمدیگر
	حمیده فرهمندیان، راضیه رضازاده (۱۳۸۹)
	تأثیر زمینه‌های تهیه شده در فیلم بر تحلیل و ایجاد پرسش در دانشجوی طراحی شهری

منبع: نگارنده

۲. تاریخ هنر نمایش :

هنگامی که ادیسون دستگاه کینوتوسکوپ را اختراع کرد تا تصاویر متعدد را به نحوی پی‌درپی و سریع نشان دهد و آن را به صورت یک شیء جنبنده در بیاورد، هرگز تصور نمی‌کرد که با این کشف انقلابی در جهان هنر نو ایجاد کند که سالیانه میلیون‌ها انسان را مجذوب خود سازد. حدود یکصد سال پیش وقتی که برادران لومیر با حرکت دادن دستگاه فانوس خیال تصاویر قطاری متحرک را بر پرده سینما نمایش دادند، چنان طوفان عظیمی به پا نمودند که تا مدتهای مدید بازار هنرهای دیگر کساد شد و کلیه امکانات مادی و معنوی جهان هنر در اختیار این صنعت نوپا قرار گرفت. این هنر که پر جاذبه‌ترین پدیده قرن بیستم نامیده شد، در همان آغاز مرزهای نوینی را گشود و میلیون‌ها نفر را محسوس خود کرد و جالب اینکه برخلاف پدیده‌های دیگر این قرن نه تنها پس از مدتی عادی و بی‌اهمیت نشد، بلکه جاودانه شد و ماندنی. به طوری که پس از گذشت اندک زمانی از مهم‌ترین هنرهای عصر قلمداد شد و هنر هفتم نام گرفت.

هنر سینما در کشور ایران بسیار سریع رشد کرد و با نام «چراغ جادو» مورد بهره‌برداری قرار گرفت. به طوری که از منابع تاریخی بر می‌آید پنج سال پس از اختراع سینماتوگراف مظفرالدین شاه در ۲۳ فروردین ۱۲۷۹ شمسی، همزمان با نمایشگاه جهانی در پاریس، به قصد معالجه و سیاحت طولانی عازم اروپا شد (بهارلو، ۱۳۸۹، ۲۴) و همین سفر موجب آشنایی وی با این وسیله سرگرمی در محل آبهای گرم معدنی کنتراکسویل فرانسه گشت و شاه را آنقدر مجذوب کرد که بلافاصله دستور داد میرزا ابراهیم خان عکاس‌باشی یک عدد از آن را خریده و طرز کار آن را یاد بگیرد، تا این دستگاه عجیب را که به ظن او بر روی دیوار می‌اندازند و مردم در آن حرکت می‌کنند، به عنوان سوغات برای زنان حرمسرای خود ببرد. دستگاه سینماتوگراف خریداری شد و به دستور مظفرالدین شاه، میرزا ابراهیم خان صحاف‌باشی از مراسم کارنوال گل که در فرانسه برقرار بود فیلم‌برداری کرد. و همین عمل نام او را به عنوان اولین فیلم‌بردار ایرانی در تاریخ ثبت کرد. پس از بازگشت سینماتوگراف بر خلاف دول خارجی که هنری اجتماعی بود و از ابتدا در بین مردم عامی رشد کرده بود، شمع محفل درباریان شد و به عنوان تفریحی اشرافی به خدمت دربار درآمد. خیلی زود فیلم‌هایی از زندگی زنان حرمسرا، خواجهگان، مسافرت‌های شاه، شیرهای شاه در دوشان‌تپه و مراسم سینه‌زنی تهیه و در اندرونی و خانه‌های شاهزادگان به نمایش درآمد و تا آنجا پیش رفت که خود مظفرالدین شاه تصمیم به ساختن فیلم گرفت و اولین فیلم فارسی را از زندگی خواجه‌های درباری کارگردانی کرد. در این حین میرزا ابراهیم خان صحاف‌باشی در حین تجارت در ممالک غربی سینماتوگراف را خریداری کرده و در مغازه خود شروع به نمایش فیلم‌های صامت ده‌دقیقه‌ای کرد (مهرابی، ۱۳۹۵، ۲۱) و چند سال بعد با شروع انقلاب مشروطیت بهره‌گیری از هنر سینماتوگراف عمومی شد و مراکزی برای تماشای عمومی ایجاد شد. بدین ترتیب اولین سینماهای عمومی شکل گرفتند اما آغاز هنر نمایش در ایران قدمتی بیش از هنر سینما دارد و ایرانیان از دیرباز با هنرهای نمایشی آشنایی داشتند.

آغاز هنر نمایش در ایران را می‌توان در تاریخ این مرزوبوم جستجو کرد، نقل و ارائه یک موضوع با استفاده از تصاویر، عروسک‌ها، اشیا کمکی و در نهایت حرکت‌های بدن به مانند آنچه در نمایشنامه‌خوانی‌ها، عروسک‌گردانی‌ها، تعزیه‌خوانی‌ها و شبیه‌ها بوده است نوعی از هنر نمایش است. این هنر در ایران در اشکال مختلف وجود داشته است و براساس شرایط اجتماعی و سیاسی حاکم بر هر دوره زمانی تغییر یافته است. در دوران باستان در عزای سیاوش، شاهزاده اسطوره‌ای ایرانی، مراسمی به نام سیاوش‌خوانی برپا می‌کردند. با پذیرش اسلام توسط ایرانیان و توجه به دستورات اسلام و منع تشبیه و تجسم، این مراسمات نمایشی نیز بسیار کمتر و به صورت پراکنده ادامه یافتند، با افزایش نفوذ مذهب شیعه در جامعه اسلامی و نگارش مقتل‌ها و روضه‌الشهدا در وصف حادثه کربلا، این نوشته‌ها در مراسم‌های مذهبی توسط افرادی که صدای خوش داشتند قرائت می‌شدند و با گذشت زمان به روضه‌خوانی و در نهایت شبیه شکل گرفت، اما براساس اعتقادات حاکم شبیه‌های اجرا شده در این دوره بدون صدا برگزار می‌شده است. در دوران صفوی با تثبیت مذهب شیعه به عنوان مذهب رسمی کشور سینه‌زنی و شعرخوانی به رسم سیاوش‌خوانی‌های قبل از اسلام بیشتر شد و شبیه به صورتی متفاوت‌تر و با صوت ادامه پیدا کرد تا جایی که شبیه در میدان اصلی شهر و در حضور پادشاه اجرا می‌شده است. (اصلائی، ۱۳۸۴، ۲۰)

تعزیه در دوران قاجار از لحاظ محتوا و نیز محل برگزاری آن شکل متکاملی می‌گیرد و با گسترش آن محل‌هایی نظیر تکیه، حسینیه و میدان شکل می‌گیرند، بنا به روایت گوبینو آدر آغاز سلطنت ناصرالدین شاه بین دوپست تا سیصد محل مختلف برای اجرای تعزیه وجود داشته است. در این دوره ارتباط روشنفکران و دولت‌مردان و درباریان با کشورهای غربی نظیر فرانسه و انگلیس و همچنین روسیه علاوه بر مجهز کردن نظامیان و یادگیری تکنولوژی مدرن غرب سبب تأثیر ادبی و فرهنگی غرب

۱. magic lantern

۲. کنت‌آرتودوگوبینو، نویسنده، خاورشناس، مورخ و محقق فرانسوی بود که به عنوان سفیر فرانسه در ایران تا سال ۱۸۶۳ زندگی کرد.

بر ایران شد، همانگونه که در سفرنامه‌های این دوره بیان شده است اولین برخورد ایرانیان با تئاتر در سفر روسیه بوده است: "درخصوص آشنایی ایرانیان با تئاتر روسیه، دوماه پس از قتل گریبایدوف در شوال ۱۲۴۴ هجری قمری، هیئتی از طرف عباس میرزا، ولیعهد، به سرپرستی خسرومیرزا برای عذرخواهی به روسیه رفت. در این دیدار که ۱۰ ماه و ۱۵ روز طول کشید در کنار سایر بررسی‌ها اولین شناسایی تئاتر اروپائی توسط ایرانی‌ها انجام گرفت و در سفرنامه‌ای که به این مناسبت نوشته شد نخستین گزارش تئاتری از وضعیت تماشاخانه‌های روسیه و کیفیت کوشش‌های تئاتری این سرزمین به طرز نسبتاً منظم به قلم آورده شد." (رنجبرفخری، ۱۳۸۳، ۳) گرچه این ملاقات سبب آشنائی نخست روشنفکران و درباریان با غرب شد و در پی آن اتفاقات مهمی نظیر تأسیس دارالفنون توسط امیرکبیر رخ داد اما شروع معماری تئاترهای غربی و همچنین گسترش این هنر در پی سفرهای ناصرالدین شاه قاجار به غرب و در نهایت ساخت تکیه دولت رخ داد. تأسیس تکیه دولت برای اجرای مراسم تعزیه خوانی در دهه مبارکه محرم بود اما در طی سالیان آشنائی با فرهنگ غرب هنر تعزیه خوانی و شبیه، کم کم به عنوان نمایش درک شده و از شمایی مذهبی به نمایشی حزن‌انگیز تبدیل شده بود، در نتیجه تکیه دولت که به صورت منشوری از سمت خارجی طراحی شده بود ولی بدنه داخلی آن مانند آمفی تئاترهای غربی به شکل استوانه ای بود. (قبادیان، ۱۳۹۲، ۷۹) (تصویر ۱) پوشش مذهبی تکیه دولت بخاطر این بود که سنت تعزیه داری و تعزیه خوانی به قول روزنامه شرف از "توسلات معنویه ملت حنیف اسلام" (اصلائی، ۱۳۸۴، ص ۲۰) به شمار می‌رفت و گرنه آن روحی که بر تکیه حاکم گشته بود در جهت جدائی از مذهب و نیز جنبه مذهبی آنچنان که در گذشته و میان مردم متداول بود سیر می‌نمود. تکیه دولت برای دولت‌مردان فضایی آکنده به تفریح صرف در اطراف تعزیه بود که رفته رفته این روحیه به شبیه نیز دمیده می‌شد و به مردم عادی عرضه می‌گردید. بدین ترتیب تأسیس تکیه دولت مقدمه بسیار مهمی بر شروع هنر نمایش در ایران شد.

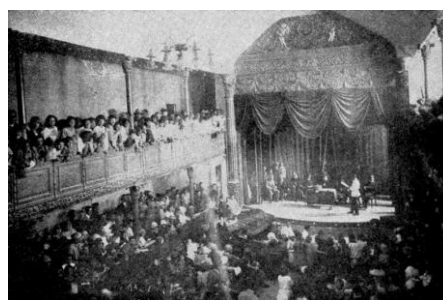

تکیه دولت تهران، ماخذ: مجموعه عکس‌های فووریه (پزشک مخصوص دربار ناصری)

شکل گرفتن هنر نمایش مدرن در تبریز به سبب موقعیت جغرافیایی ویژه این شهر و همسایگی با شوروی سابق و ناحیه قفقاز و اسکان روشنفکران و هنرمندان عرصه تئاتر و همچنین استقرار ولیعهدهای خاندان قاجار در این شهر، زودتر از شهرهای دیگر کشور روی داد. به استناد بروشوری که در مهر ماه سال ۱۳۲۱ شمسی به مناسبت چهلمین سال آغاز فعالیت‌های نمایشی در تبریز از سوی گروه فردوسی منتشر شد، سال ۱۲۸۱ شمسی به عنوان نخستین سال فعالیت گروه‌های نمایشی در این شهر شناخته شده است ولی برخی شواهد و مستندات نظیر کارت‌های عضویت اعضا گروه‌های نمایش مختلف حاکی از شروع فعالیت تئاتر در تبریز از سال ۱۲۶۱ شمسی است. لازم به ذکر است این رشته هنری از مدت‌ها قبل در میان ارامنه تبریز رایج بوده است و در سال ۱۲۵۸ ش. برای اولین بار در حیاط منزل کشیش پاپازیان برگزار شده است. ارمیانیان تبریز مدت‌ها عرصه تئاتر شهر تبریز را در اختیار داشتند، گرچه عموم مردم این پدیده را دلک‌بازی می‌خواندند. ابتدا نمایش‌ها در حیاط منزل کشیش پاپازیان و فردی به نام تیگران گورویان اجرا می‌شدند و تئاتر قلعه در سال‌های آتی ساخته شد؛ به استناد یادداشتی در روزنامه اختر به تاریخ ۲۶ دسامبر ۱۸۸۸ میلادی (۱۲۶۷ شمسی) در حیاط و مکتب ملت ارامنه در محله قلعه نمایش‌هایی به اجرا در می‌آمده است و سپس در سال ۱۸۹۵ میلادی (۱۲۷۴ شمسی) تالار تئاتر لیل آباد شکل می‌گیرد. (رنجبرفخری، ۱۳۸۳، ۲۰)

تصویر ۳ - تالار شیر و خورشید (روزنامه امیدزنگان)

تصویر ۲ - تالار تئاتر آرامیان (بهار، ۱۳۹۵، ۱۰۹)

با تأسیس انجمن‌ها و گروه‌های تئاتر و ترجمه نمایشنامه‌های مختلف به زبان ترکی و فارسی و سرانجام تأسیس تالار آرامیان (گنجایش ۵۰۰ نفر) (تصویر ۲) در سال ۱۲۹۳ شمسی موجب رشد سریع این هنر در تبریز می‌گردند که در نهایت به گفته جعفر اخگری نخستین تئاتر حرفه ای شهر تبریز در سال ۱۹۰۹ میلادی

۱. روزنامه شرف یکی از مهمترین روزنامه‌های دوران ناصر الدین شاه بود. نخستین شماره روزنامه شرف در محرم سال ۱۳۰۰ قمری منتشر گردید و مطالب این روزنامه سراسر به شرح حال رجال و سیاستمداران و هنرمندان ایرانی و غیر ایرانی اختصاص داشت.
۲. گروه نمایش فردوسی سومین گروه میباید که از اردیبهشت سال ۱۳۲۱ با عنوان هیئت هنرپیشگان درام و اپرت فردوسی تبریز شروع به فعالیت نمود.

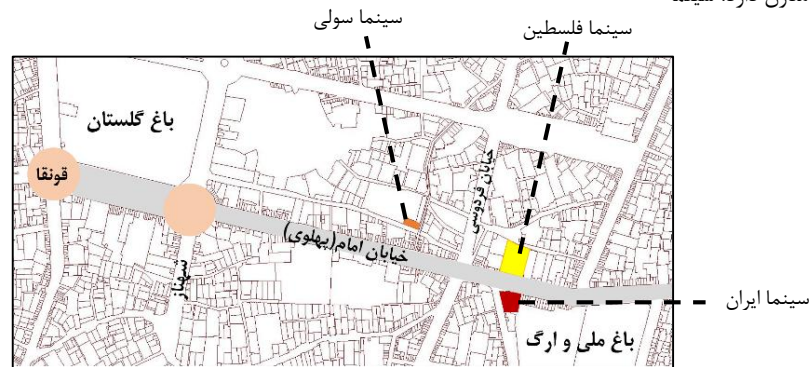
(۱۲۸۸ شمسی) در سالن تابستانی باغ ملی به افتخار ستارخان و مجاهدین مشروطه شد. بعدها گسترش این فعالیت ها منجر به تاسیس تالار شیر و خورشید (تصویر ۳) در سال ۱۳۰۶ شمسی برای اجرای نمایش و موسیقی شد و باعث افزایش رغبت عموم مردم شهر و افزایش دید مثبت نسبت به هنرهای نوین گشت.

۳. تحول کالبدی سینماهای تبریز :

آشنایی با سینما نیز در تبریز قبل از سایر شهرهای ایران بود. همزمان با آشنایی مظفرالدین شاه قاجار با دستگاه سینماتوگراف در فرانسه، کاتولیک‌های کنسولگری فرانسه مقیم تبریز در حوالی سال ۱۲۷۹ شمسی اهتمام به خرید دستگاه پورتابل نمایش فیلم ورزیدند و با قرار دادن این دستگاه در طبقه دوم مدرسه انوشیروان، واقع در کوچه پاساژ تبریز، اولین سینمای تبریز به نام سولی (خورشید) را افتتاح کردند. ایلزیون سولی (خورشید) با گنجایش ۱۰۰ نفر در طبقه فوقانی چند مغازه و یک آموزشگاه فرانسوی افتتاح شده و فیلم‌های صامت تک‌حلقه‌ای نمایش می‌داد. این سینما در آغاز برای عموم مردم نبوده و صرفاً مخصوص اتباع خارجی بود. (بهرامی، ۱۳۶۳، ۴۲) استفاده از یک فضا صرفاً با قرار دادن چند صندلی برای تماشای فیلم گرچه پیرو استانداردهای لازم برای بنای سینما نبوده است و تناسب فضایی موردنیاز سالن‌های سینما را رعایت نکرده است اما اختصاص فضایی بدین منظور نشان از شروع یک حرکت فرهنگی و همچنین ایجاد بستر برای طراحی فضاهای جدید دارد.

سینما ایران در ۵ تیرماه ۱۲۸۹ ش در تبریز، در منزل وارتان وارتان‌یانس، افتتاح شد (بهارلو، ۱۳۸۹، ۹۴) اما براساس نوشته‌ای از اداره کل فرهنگ و هنر آذربایجان شرقی (آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی آذربایجان شرقی) که خلاصه‌ای از فعالیت‌های هنری این سازمان در شهر تبریز را شرح می‌دهد تا سال ۱۳۰۵ شمسی علاوه بر سینما سولی، سینما خروس (که اطلاعی از موقعیت دقیق آن در دست نیست) وجود داشته است، که در این سال سینما میهن و به دنبال آن سینما ایران در جوار ارگ علیشاه که به عنوان باغ ملی تأسیس می‌گردند. امروزه سینما ایران به عنوان قدیمی‌ترین سینمای فعال در خاطرات مردم باقی است. (تصویر ۴) و اثری از سینما میهن وجود ندارد و احتمالاً این سینما پس از مدتی فعالیت تعطیل شده است.

پس از تعطیلی سینماها در پی کودتای ۱۲۹۹ شمسی، تاسیس سینماهای رسمی در کشور سرعت گرفت و به تدریج در اکثر نواحی شروع به ساخت سینما شد اما حکومت موجود با آگاهی یافتن از نقش سینما در روشن‌گری عامه ضمن حمایت از ساخت سینماها متصل به نیروی نظامی و سانسور می‌شد. سینماهای ساخته‌شده در این زمان به سبب نداشتن عقبه کاربردی در معماری ایران و همچنین جو حاکم بر جامعه، مبنی بر عدم تکیه بر معماری گذشته (کیانی، ۱۳۹۳، ۱۳۱) از معماری نمونه‌های مشابه در غرب توسط مهندسان غربی ساکن در ایران استفاده کردند. کودتای ۲۸ مرداد ماه نیز عاملی برای تداوم رکود و سقوط هنر و ساخت سینماها شد و بعدها با گذشت زمان و بهبود اوضاع حاکم بر جامعه و علاقه و اجبار حکومت به پیروی از جوامع غربی سینماها به عنوان بناهای مدرن و کاربری‌های جدید مورد توجه واقع شدند و سینماهای جدید با سرعت بیشتر در طول مدت دو دهه ساخته شدند. در این اثنا سینما در تهران با سرعت بیشتری گسترش یافته و کم‌کم عموم مردم نیز به تماشای فیلم می‌نشستند اما در تبریز سرعت توسعه در مقایسه با تهران کمتر بوده و در این مدت فقط سینما مایاک (دیده‌بان) توسط آرنولد پاکوبسیان دایر شده بود. (مهرابی، ۱۳۹۵، ۴۲۴) (تصویر ۴) این سینما توسط مهندسان آلمانی با مصالح بتن ساخته شده است، پلان خوانا و فرم و نمای ساده و تخت آن نشان از تبعیت کامل از معماری مدرن دارد. سینما

تصویر ۴- قرارگیری سینما دوره اول (شکل‌گیری)، ماخذ: نگارندگان

سینما متروپل (انقلاب کنونی) در سال‌های ۱۳۳۰-۱۳۳۲ ساخته شد و سپس سینما سعدی (۲۲ بهمن) که قسمتی از گراند هتل تبریز بود، در دهه ۳۰ کاربری سینما به خود گرفت.

سینما مولن‌رژ (تخریب شده)

سینما کریستال (تخریب شده)

سینما تخت جمشید (تخریب شده)

سینما متروپل (انقلاب کنونی)

۱. فلسطین کنونی

۲. ساخته شده در سال ۱۳۰۲ ش.

در ادامه سینماهای تخت جمشید(تخریب شده)، مولنرژ(تخریب شده)، کریستال(تخریب شده) و در سال ۱۳۴۲ شمسی، سینما دریای نور(قدس کنونی) و به سال ۱۳۴۵ سینما آسیا(۲۹ بهمن کنونی) افتتاح شدند. براساس اسناد موجود در پی رغبت به ساخت سینما در ۱۲ام آبان ماه ۱۳۴۹ تالار فردوسی به سینما فرهنگیان تغییر داده شد و نهایتاً در آخرین مرحله این رشد سریع به سال ۱۳۵۰ سینما آریا (آزادی،تخریب شده) تأسیس شد.

سینما آریا (آزادی، تخریب شده)^۱

سینما آسیا (۲۹ بهمن کنونی)

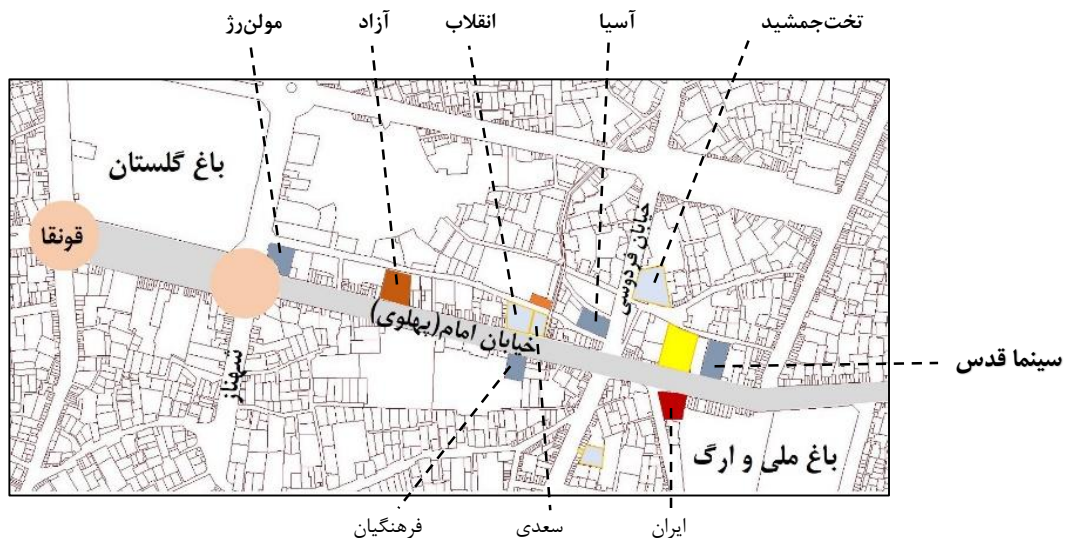

سینما دریای نور(قدس کنونی)

سینما فردوسی

در سینماهای متأخر مانند انقلاب، ۲۹ بهمن، تخت جمشید، مولن رژ، کریستال، آریا و ... رفته رفته پلان کامل تر و مجموعه مشتمل بر فضاهای خدماتی و تفریحی بیشتر و کیفیت های فضایی بهتر گردیدند. در بناهای این دوره تناسبات فضایی تغییر پیدا کرد. مصالح استفاده شده در این دوره کماکان مصالح مدرن و غالباً بتن می باشد، نماها و فرم ها در برخی موارد از حالت ساده و تک بعدی خارج شده اند. این روند تا زمان انقلاب اسلامی ادامه می یابد و هنر سینما مورد علاقه همه اقشار جامعه واقع می شود. با تأسیس باغ گلستان، و قرارگیری این سینماهای نوپا در حاشیه خیابان امام (پهلوی سابق) و با تأثیرپذیری از محله ارمنه این قسمت از شهر به قطب مدرن شهر تبدیل گردید. بدین ترتیب در دهه ۵۰ شمسی حدفاصل خیابان فردوسی کنونی و باغ گلستان با در بر گرفتن ۱۱ سینما و ۷ هتل، ۲۰ پارک و تالار شیر و خورشید قطب فرهنگی شهر را تشکیل داده است. (تصویر ۵) این ناحیه با دربرگرفتن دبیرستان فردوسی، ادارات مختلف نظیر دادگستری، شرکت نفت و ... مخاطب مورد نیاز برای کاربری های جدید فرهنگی را ایجاد کرده بود.

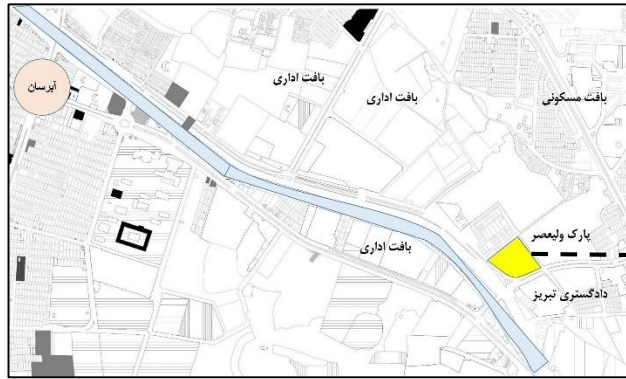

تصویر ۵- قرارگیری سینماها در دوره دوم رونق)، ماخذ: نگارندگان

روند توسعه سینماها با وقوع انقلاب اسلامی و مغایرت مفاد فیلم های موجود با اهداف و اصول انقلاب اسلامی، نبود کادر اجرایی فعال در این زمینه و نهایتاً عدم عرضه مناسب محصول به مخاطب رغبت عموم برای حضور در سینماها کاهش یافت و این روند رفته رفته به رکود در عرصه سینما بدل شد، همچنین وقوع جنگ تحمیلی باعث تشدید رکود در عرصه های فرهنگی، هنری، عمرانی و ... از جمله سینما گشت.

با پایان جنگ تحمیلی در سال ۱۳۶۷ شمسی تلاش ها و برنامه ها برای توسعه شهرها از جمله تبریز شروع شد و در پی آن طرح تأسیس سینما در شهر تبریز مطرح شد اما در این طرح سینما نه به عنوان تک بنایی برای نمایش فیلم بلکه به عنوان مجتمع فرهنگی، در مقیاسی بزرگتر، و با تأکید بر فضاهای نمایشگاهی و فرهنگی، ساخته شد. سینما ناجی محصول این دوره می باشد. سازمان فضایی آن، یک حیاط گود مربع است، که با لایه ای از فضاها در جدارها احاطه شده، فضاهای عمومی مرکز را در خود جای می داد، در چهار کنج این حیاط چهار بادگیر مرتفع به صورت نشانه و هدایت کننده نور به گالری های داخل در نظر گرفته شده بود. در جدار جنوبی این بخش دو تالار کشیده و در امتداد هم، یکی در غرب و دیگری در شرق بود که خط آسمانی فرارونده به طرف دو انتهای آن داشت که از بیرون چون موجود اساطیری (فروه) خود را نشان میداد. یک شکاف عمیق مابین این دو تالار ورودی اصلی کوشک را پدید می آورد. این مجموعه شامل دو تالار بزرگ نمایش، گالری، مدرسه سینما، کتابخانه، مدرسه هنرهای سنتی، کافی شاپ، نمازخانه، بخش مدیریت و پشتیبانی و بازارچه فرهنگی بود. در ادامه ترکیب سینما با سایر کاربری های شهری، طراحی سینماها به عنوان بخشی از فضاهای تجاری، مدنظر قرار گرفت و مراکز تجاری جدید ساخته شده در شهر در کنار واحدهای تجاری و خدماتی، مجهز به سالن های سینما نیز گردیدند. مجتمع تجاری لاله پارک و ستاره باران نمونه ای از این موارد هستند.

^۱ . عکس ها از آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی آذربایجان شرقی می باشند.

تصویر ۶- قرارگیری شهری سینماها در دوره چهارم (احیا)، مأخذ: نگارندگان

مجتمع فرهنگی ۲۲ بهمن

سینماهای تبریز در طول ۱۱۸ سال عمر خود دوره‌های مختلف فعالیت و رشد و رکود را گذرانده اند، رشد کمی از یک سینمای فعال تا یازده سینمای فعال و سپس کاسته شدن به پنج سینمای فعال فعلی، و ترکیب با سایر کاربری‌ها، تغییرات فزاینده این فضاها در شهر تبریز می باشد. براین اساس می توان سینماهای شهر تبریز را به چهار دوره شکل گیری، رونق، رکود و احیا تقسیم کرد.

جدول ۲- دوره بندی سینماهای تبریز

دوره بندی	دوره اول: دوره شکل گیری	دوره دوم: دوره رونق	دوره سوم: دوره رکود	دوره چهارم: دوره احیا
کاربری	ساخت بنای سینما به صورت کاربری منفرد			ترکیب با سایر کاربریها
تاریخ	۱۲۷۹-۱۲۹۸	۱۳۲۲-۱۳۵۰	۱۳۵۰-۱۳۶۷	۱۳۶۷-۱۳۹۷
تعداد سینما	۲	۹	۰	۳
سیستم طراحی	بدون طراحی	طراحی شده	-	طراحی شده

مأخذ: نگارنده

معماری سینماها در طول سال‌های یادشده دچار تغییراتی شده است. در دوره‌ای که اولین سینماها ساخته شدند، به سبب عدم وجود الگوی مشابه برای تکرار، برای استانداردسازی و همچنین کنترل سینماهای ساخته شده حکومت اقدام به تصویب نظام‌نامه‌ای برای دسته‌بندی و ساخت این کاربری‌ها کرد، در این دستور علاوه بر دسته‌بندی سینماهای ممتاز، درجه ۱، درجه ۲ و ۳ به توضیح ویژگی‌های هر نوع پرداخته و مواردی نظیر سالن‌های انتظار، فاصله صندلی‌ها و درب‌های ورود و خروج و ... بررسی و طبقه‌بندی شده‌اند، نظام‌نامه دیگر متناسب با شرایط جدید پس از جنگ تحمیلی تبیین گشت که در این نظام‌نامه نیز به مواردی از قبیل برخی ویژگی‌های کالبدی نظیر فاصله درب‌ها، عرض راهروها در سالن‌ها، فاصله صندلی‌ها و ... پرداخته شده‌است. در ادامه با بررسی پلان سینماهای موجود شهر تبریز به بررسی تغییرات قسمتهایی از معماری نظیر فرم پلان، تعداد طبقات، ورودی‌ها، سالن‌های انتظار، سیستم خروج از سالن سینما، شیب سالن‌ها و کاربری‌های فرعی می‌پردازیم.

فرم پلان :

در ابتدا به سبب قرارگیری در جدار خیابان سینماها جداره اصلی خود را به کاربری‌های تجاری می‌سپردند و بدین ترتیب پلان این بناها به صورت مستطیل‌های کشیده در جهت شرقی و غربی بودند، در دورانی که سینماها رونق یافته و به تنهایی توانستند مخاطب را با ماهیت ذاتیشان جذب کنند فرم سینماها برای بازدهی بهتر، با اختصاص دادن یک قطعه شهری کامل با پلان نزدیک به مربع ساخته شده و در گذر زمان با پلان‌های پیچیده‌تر گسترش یافتند.

تعداد طبقات :

سینماها به سبب دربرگرفتن بخش بالکن دارای ۲ طبقه بوده‌اند که در طبقه دوم علاوه بر بالکن اتاق‌هایی نیز برای کارکنان و آپارات‌خانه در نظر گرفته‌میشد. اما با گسترش سینماها و ایجاد فضاهای تفریحی دیگر برای فراهم آوردن امکانات بیشتر تعداد طبقات افزایش یافت، به‌طوریکه سینما آزادی (آخرین سینمای دوره رونق) از چهار طبقه شامل سالن اصلی، ۲ بالکن و زیرزمین به عنوان سالن بلیت‌دار بهره‌برداری شد و در ادامه با تلفیق کاربری‌های فرهنگی نظیر گالری‌های هنری تعداد طبقات افزایش یافت. (جدول ۳)

جدول ۳- مقایسه تعداد طبقات سینماها در دوره های مختلف

تعداد طبقات	سالن نمایش قبل از سینما	دوره شکل‌گیری	دوره رونق	دوره احیا
۱	۲	۲-۳-۴	۴-۵	۴-۵

مأخذ: نگارنده

ورودی‌ها:

ورودی هر بنای عمومی به سبب ایجاد ارتباط مستقیم با مخاطب و توانایی جذب مخاطب از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. با بررسی سینماهای تبریز به این نتیجه پی‌می‌بریم که با گذشت زمان، با افزایش میزان فرورفتگی‌ها در ورودی‌ها، سعی در ایجاد ارتباط از این طریق شده است. (جدول ۴)

جدول ۴- مقایسه ورودی ها در دوره های مختلف

دوره احیا	دوره رونق	دوره شکل گیری	سالن قبل از سینما	ورودی

مأخذ: نگارنده

سالن های انتظار :

پلان های مستطیل شکل ابتدایی و الزام طراحی مستطیل شکل سالن های سینماها معمار را وادار به طراحی سالن های انتظار به درازای طول سالن نمایش میکرد تا امکان تعبیه تعداد درب بیشتر نیز فراهم شود، اما گسترش سینماها و توجه به ایجاد فضای مناسب برای مخاطب در حین انتظار معمار را از طرح سالن های مستطیل شکل منع کرده و معمار به خلق فضاهای نسبتا مربعی، با تناسب فضایی بهتر، دست می زد. توجه به طراحی فضای انتظار مجزا برای بالکن ها و همچنین توجه به طراحی سالن های انتظار مجزا برای تماشاگران هر سالن از اقدامات بعدی در جهت گسترش سینماها می باشد.

سیستم خروج از سینما :

مسئله آتش سوزی در همه سینماها اساسی ترین نکته در طراحی است و تخلیه جمعیت هم در مواقع عادی و هم در مواقع خطر نظیر آتش سوزی برای تمامی سینماهای شهر جزو دغدغه های اصلی معمار بوده است. از اقداماتی که برای تحقق این امر انجام می شده است طراحی سالن های نمایش هم سطح با سالن انتظار و همچنین تعبیه درب ها و مسیرهای مختلف برای ورود و خروج سالن می باشد، این امکان در اولین سینماها نیز تعبیه شده بوده و با گذشت زمان به افزایش درب های خروج اتمام ورزیدند. تعبیه راهروهای مجزا و ایجاد نورگیرها در این فضاها برای انجام خروج مخاطبان امری الزامی تلقی می شده است. (جدول ۵)

جدول ۵- مقایسه نوع خروج از سالن در دوره های مختلف

دوره احیا	دوره رونق	دوره شکل گیری	سالن نمایش قبل از سینما	سیستم خروج از سینما

مأخذ: نگارنده

شیب سالن ها:

در اولین تجربه غیررسمی فیلم در کلاسی با سطح تخت نمایش داده شد، اما با گسترش سینماها و یادگیری تکنیک های ساخت، باتوجه به پارامترهایی نظیر طول و عرض سالن، ارتفاع پرده سینما، و نوع پرده سینما و ... سه نوع شیب برای سالن در نظر گرفته می شده است. (جدول ۶)

جدول ۶- مقایسه شیب سالن ها در دوره های مختلف

دوره احیا	دوره رونق	دوره شکل گیری	سالن نمایش قبل از سینما	شیب سالن ها

مأخذ: نگارنده

کاربری های همجوار :

سینماهای اولیه صرفا برای نمایش فیلم در جوار همسایگی هایی که پتانسیل جذب مخاطب را داشتند ساخته می شدند اما با تثبیت مخاطب و علم به مقبول بودن این هنر نزد جامعه، معمار شروع به طراحی فضاهای جدید برای حفظ مخاطب در محل سینما می کند، فضاهایی مثل کافه ها در وهله اول و با گسترش بیشتر و اکنون با دربرگرفتن فضاهای فرهنگی و آموزشی مانند گالری های هنری، سالن نمایش تئاتر، رستوران و ... به ارائه خدمات تفریحی و فرهنگی می پردازد و موقعیت این هنر و بناها را بیش از پیش در جامعه موثر می نماید.

جدول ۷- بررسی مشخصات سینماها در طول چهار دوره

عوامل بررسی شده	سالن های نمایش قبل از سینما	دوره شکل گیری	دوره رونق	رکود	احیا
۱ قرارگیری شهری	در جوار محله اتباع خارجی	جداره خیابان اصلی شهر	جداره خیابان اصلی شهر	-	در جهت توسعه شهر
۲ همسایگی ها	مسکونی، فضای سبز(پارک)	فضای سبز، ادارات، مدارس	ادارات، مدارس، فضای سبز	-	فضای سبز، خیابان اصلی، فضای تجاری
۳ فرم پلان	مستطیل شکل	مستطیل شکل	مستطیل و مربع شکل	-	پلان هندسی منتظم
۴ تعداد طبقات	۱، ۲ طبقه	۲ طبقه	۲، ۳، ۴ طبقه	-	۳، ۴، ۵ طبقه
۵ فرم سالن انتظار	ندارد	مستطیل شکل	مستطیل و مربع شکل	-	مربع شکل
۶ سیستم خروج از سینما	بازگشت از درب ورودی	۱ درب خروج مشترک	۲، ۳، ... ۶ درب خروج مجزا	-	راهرو و درب خروج مجزا
۷ شیب سالن ها	سطح سالن تخت	شیب متناسب با طول سالن	شیب سالن متناسب با طول سالن	-	اجرای شیب سالن با پله
۸ کاربری های فرعی	ندارد	ندارد	بوفه، بالکن، کافه، فضای تفریحی مانند باشگاه بلیارد	-	فضای تجاری، رستوران و کافه، فضای تفریحی

مأخذ: نگارنده

۴. بحث :

به اعتقاد صاحب نظران، دوره گذار معماری ایران از چهار جنبه سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی قابل بررسی است. (کیانی، ۱۳۹۳: ۳۱) علاوه بر این عوامل در دوره‌هایی از معماری معاصر ایران عوامل مختلفی بر شکل‌گیری معماری تأثیرگذار بوده است، از این عوامل متفرقه می‌توان به حضور معماران خارجی در معماری ایران در بازه سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۵۷ شمسی، معماران ایرانی فارغ‌التحصیل در خارج از ایران در بازه سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۵۷ شمسی اشاره کرد (ثبات ثانی، ۱۳۹۱، ۵۳) که زیرمجموعه‌ای از عوامل اجتماعی موثر می‌باشند، علاوه بر این پیشرفت تکنولوژی و استفاده از مصالح جدید عامل دیگری در تغییر شکل و چهره معماری معاصر ایران می‌باشد. (همان، ۵۵) اما از این میان چهار عامل سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به طور کلی تمام جوانب را دربرمی‌گیرند و سینماها نیز به عنوان بخشی از معماری معاصر ایران از این قاعده مستثنی نبوده و چهار عامل ذکر شده از عوامل موثر بر شکل‌گیری و تکامل کالبدی آن‌ها محسوب می‌گردند.

۱- عامل سیاسی: سینما به عنوان هنری که مستقیماً با مخاطب در ارتباط است و می‌تواند تأثیر فراوانی بر عموم جامعه بگذارد همواره جایگاه ویژه‌ای نزد دولت‌ها با سیاست‌های مختلف برای بیان اعمال و خواسته‌ها داشته‌است. اما شروع این گرایش‌های سیاسی در حکومت پهلوی اول ریشه دمیده‌است، گرایش‌های غرب‌گرایانه حکومت پهلوی اول و همچنین ترس از آگاهی‌بخشی سینما در جامعه سبب تصویب نظام‌نامه‌ها و کنترل ساخت سینما در آن ایام می‌گشت، جنگ جهانی دوم و نفوذ نیروهای بریتانیا و شوروی در کشور و تلاش هرکدام برای تسلط بر افکار عموم مردم موجب توجه سیاستمداران آن عصر به عرصه سینما گشت، که این روند در پهلوی دوم با پایان یافتن جنگ جهانی دوم و فراهم آمدن امنیت برای سرمایه‌گذاری در همه زمینه‌ها از جمله صنعت سینما به رونق ساخت سالن‌های سینما با امکانات بیشتر انجامید. گسترش سینماها در تبریز عمدتاً مصادف با دوره حکومت پهلوی دوم بود که در این دوره ارتباط و تعامل فرهنگی با دولت‌های غربی افزایش یافته بود.

در این عصر افزایش روابط دیپلماتیک با جهان غرب از یک‌سو و توسعه چشمگیر در زمینه نفت و فروش آن و افزایش درآمد ارزی کشور از سوی دیگر موجب توجه عمده دولت به زمینه‌های فرهنگی و همسان‌سازی امور فرهنگی با استانداردهای غربی شد، بدین‌منظور اقداماتی نظیر اعطای وام بدون بهره و معافیت صاحبان سینماها از پرداخت مالیات، سبب تعجیل در امر گسترش سالن‌های جدید سینما شد. این روند ساخت با آغاز جنگ تحمیلی ایران با رکود مواجه شد هرچند پس از جنگ با گسترش تفکرات سازندگی از یک‌سو و تمرکز بر توسعه فرهنگی جامعه از دیگر سو توجه دولتمردان را به سمت ساخت سینما به‌عنوان هنر روشنگر جلب نمود، بدین‌سبب شاهد ساخت و بازسازی سالن‌های سینما در این ایام بوده‌ایم. تأسیس مجموعه‌هایی تحت عنوان مرکز هنری و انتقال مالکیت برخی از سینماها به این مجموعه سبب اقدامات مثبتی نظیر بازسازی سینما قدس (دریای نور) شد و با تعریف مجموعه‌های فرهنگی گام بزرگی در عرصه فعالیت‌های فرهنگی برداشته‌شد.

۱. به طور مثال در این زمینه می‌شود به دستوری از وزارت کشور در سال ۱۳۳۶ هجری شمسی اشاره نمود که در آن بیان شده برای ترویج سینما در جامعه، برای تبدیل املاک دولتی به سینما، برای علاقمندان وام اعطا خواهد شد:

«تأثیر سینما و نمایش در امر تهذیب اخلاق امروزه جزو بدیهیات بوده و خوشبختانه قاطبه مردم در حال حاضر از این امر مهم استقبال شایسته مینمایند و چون در غالب شهرها مسافانه سالن سینما وجود ندارد عامه مردم از این نعمت محروم می‌باشند با مذاکراتی که با املاک پهلوی بعمل آمده در نظر است در نقاطی که سالن سینما موجود نیست از طرف شهرداری یا شرکت‌های محلی و یا اشخاص متمکن اقدام بساختن سالن سینما بشود. نقشه ساختمان و دستگاه‌های فیلم ارزان‌قیمت از طرف املاک پهلوی تهیه و واگذار میشود تا شهرداری بتواند با نرخ ارزان فیلم‌ها را برای تنویر افکار مردم و استفاده عموم بمعرض نمایش بگذارد. مقرر فرمایند چنانچه آن شهر فاقد سالن سینما می‌باشد با تشکیل کمیسیونی از علاقمندان و متمکنین و شهرداری نسبت بساختن سالن برطبق نقشه از سالن اقدام و نتیجه را گزارش دهید برای استهلاک مخارج ساختمان سالن و غیره مقرر است از درآمد سینما بیست درصد برای تأمین مخارج نگهداری ساختمان و مخارج اداری و چهل درصد برای استهلاک مخارجی که صاحبان ساختمان نموده‌اند و چهل درصد بقیه برای تهیه فیلم و دستگاه سینما بمصرف برسد.»

وزیر کشور

۲- عامل اجتماعی: از دوره قاجار به سبب ولیعهدنشین بودن، تبریز شهر مهمی بوده است. موقعیت جغرافیایی ویژه، نزدیکی به مرزهای روسیه و قفقاز و همچنین استقرار ارمنی تبارها در تبریز، سبب افزایش ارتباط با اتباع خارجی نظیر مهاجرت متمدلان روس در اثر تغییر حکومت روسیه و روی کار آمدن بلشویک‌ها و افزایش جمعیت روشنفکر و اسکان کسانی شد که دوره‌ای از زندگی خود را در این کشورها گذارنده بودند، همه این موارد سبب تجمع جمعیت روشنفکر در شهر و گسترش اندیشه‌های نوین شد که این خود سهم مهمی از روند توسعه و آشنایی مردم با هنر سینما و استقبال از مجموعه‌های سینمایی را داشت. همه این موارد چه در زمان شکل‌گیری و چه در زمان رونق ساخت سینماها از عامل‌های مهم به حساب می‌آمدند، اما آنچه بیشتر سبب رونق سینماها شد افزایش جمعیت شهرنشین در اثر افزایش مهاجرت از روستاها بوده است که سبب تشکیل طبقه اجتماعی متوسط در شهر گشت و همچنین تبریز را به یکی از شهرهای بزرگ و پرجمعیت کشور تبدیل کرد و باعث افزایش اهمیت کاربری‌های تفریحی نظیر سینما گشت.

۳- عامل فرهنگی: از مهمترین عوامل فرهنگی در شکل‌گیری سینماها در تبریز وجود ارمنیان تبریز و انتقال فرهنگ مهاجران و غربی‌ها به جامعه بود، همان‌طور که اشاره شد، بعدها با گذشت زمان و گرایش به فرهنگ غربی بر رونق ساخت سینما افزود و هرچند در سال‌های اولیه پس از انقلاب اسلامی، مغایرت چارچوب فرهنگی حاکم بر جامعه با محتوای فیلم‌های موجود و همسو بودن سینما با جریان قبل از انقلاب سبب ایجاد وقفه در این رونق شد، اما با تأمین زیرساخت‌ها توجه به استفاده مجدد از ابزار سینما برای توسعه فرهنگی با ساخت فرهنگسراها جلب شد.

۴- عامل اقتصادی: در عرصه سینما حمایت دولت‌های پهلوی اول و دوم و اعطای تسهیلاتی نظیر وام و معافیت از پرداخت عوارض و همچنین اعطای زمین برای ساخت سینما در مقابل استقبال جامعه از این پدیده از عوامل مهمی بود که جامعه مرفه را برای سرمایه‌گذاری در این زمینه تشویق می‌نمود. امروزه، با تغییر طرز فکر جامعه، تلفیق کاربری‌های مختلف فرهنگی، تجاری و... استفاده از قابلیت هرکدام در راستای ارتقا بقیه، توسط برنامه‌ریزان شهری توصیه می‌شود و از این‌رو ساختمان‌های جدید با تلفیق کاربری‌های متنوع ساخته می‌شود که تمرکز اصلی آنها بر مراکز تجاری است. بدین ترتیب سینماها علاوه بر تأثیرات فرهنگی موجب درآمدزایی بیشتر و تشویق مردم به خرید می‌گردند.

جدول ۸- بررسی نوع تأثیر عوامل مختلف در هر دوره

دوره شکل‌گیری (قاجار و پهلوی اول)	دوره رونق (پهلوی دوم)	دوره رکود (جنگ تحمیلی)	دوره احیا (دوره سازندگی و بعد از آن)
گرایش‌های غربگرایانه حکومت ترس حکومت از نقش آگاهی بخشی سینما در جامعه و تصویب نظام‌نامه ساخت سینماها ساخت سینما در جنوب تهران در مدت ۳ ماه	پایان یافتن جنگ جهانی دوم فراهم آمدن امنیت برای سرمایه‌گذاری معافیت صاحبان سینما از پرداخت مالیات اعطاء وام بدون بهره برای ساخت سینما ترویج فرهنگ غربی سیاست اصلاحات ارضی	وقوع جنگ بین ایران و عراق	گسترش تفکرات سازندگی توسعه شهر تبریز تجدید توسعه فرهنگی جامعه
ورود مهاجران روس به ایران در اثر تغییر حکومت روسیه و روی کار آمدن بلشویک‌ها ارمنیان تبریز	گسترش طبقه روشنفکر در جامعه افزایش جمعیت شهرنشین و تشکیل طبقه متوسط در جامعه شهری	-	گسترش فرهنگ شهرنشینی توجه به فعالیت‌های تفریحی ترویج سبک زندگی مصرف‌کنندگی
فتوای مراجع تقلید در جهت مشروع بودن حرفه سینما در دوره قاجار حضور جمعیت ارمنی‌نشین در تبریز	کنترل نگرش مردم با ابزار سینما گرایش به غرب و شهرنشینی در جامعه	مغایرت چهارچوب فرهنگی حاکم بر جامعه پس از انقلاب با محتوای فیلم‌های موجود همسو بودن جریان سینما با جریان قبل از انقلاب	توجه به استفاده مجدد از ابزار سینما گسترش فرهنگ (عادت) خرید در میان عموم مردم توسعه فرهنگی در جامعه با ساخت فرهنگسراها
درآمد زایی	خودکفایی صنعتی در عرصه ساخت فیلم افزایش کارخانجات دریافت وام بدون بهره از دولت افزایش استقبال عمومی و افزایش میزان درآمد سینماداری	-	درآمدزایی از طریق تشویق عموم برای خرید در کنار سینما

مأخذ: نگارنده.

۵. نتیجه‌گیری:

سینماهای تبریز تاریخ پرفراز و نشیبی داشته‌اند که در طول این مدت شاهد افزایش مهارت در ساخت و طراحی آنها بوده‌ایم. در ابتدای سده کنونی با اصرار حکومت اولین سینماها شکل یافتند و سپس با استقبال عمومی مردم از این پدیده، ساخت آنها سرعت گرفت و کم‌کم این بناها در جوار خیابان‌های تازه تأسیس و سایر مراکز عمومی شهری در سازمان فضایی شهر رواج یافتند. امروزه سالن‌های سینما در ترکیب با سایر کاربری‌های فرهنگی و هنری و با مرکزیت مراکز تجاری مورد توجه سازندگان هستند. سالن‌های بزرگتر، ورودی‌های شاخص‌تر با دعوت‌کنندگی بیشتر، فضاهای انتظار گشوده‌تر و فراخ‌تر همراه با ایجاد امکان دید به کاربری‌های

۱. برای نمونه یاکوب اهل شوری بود که به ایران مهاجرت کرد، ابتدا در تبریز ساکن گشت و پس از تأسیس سینما مایاک در تبریز به سال ۱۳۰۳ش تصمیم به اقامت در تهران گرفت.

تفریحی دیگر، نمونه تحولاتی هستند که در این بازه رخ داده است. این مطالعه بر مبنای تحولات کالبدی سینماها در طی این تاریخ نه چندان طولانی، معماری آن‌ها را به چهار دوره تقسیم بندی نموده است:

- دوره اول دوره شکل‌گیری تقریباً مقارن با حکومت پهلوی اول
- دوره دوم دوره رونق تقریباً مقارن با حکومت پهلوی دوم
- دوره سوم دوره رکود تقریباً مقارن با زمان جنگ تحمیلی
- دوره چهارم دوره احیا تقریباً مقارن با زمان بعد از جنگ تحمیلی

همچنین عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را از دلایل اصلی این تحولات دانسته است. عوامل مطرح در حوزه سیاسی، سیاست‌های غربگرایانه حکومت پهلوی در دوره رونق و وقوع جنگ تحمیلی در دوره رکود و شروع عصر سازندگی و تاکید بر ارتقا فعالیت‌های فرهنگی و ساخت بناهایی با کاربری‌های مختلط در دوره احیا عنوان شد، عوامل مطرح در حوزه اجتماعی، ورود مهاجران روس به شهر تبریز در دوره شکل‌گیری، شکل‌گیری طبقه روشنفکر در دوره رونق و گسترش اندیشه‌های نوین در میان این طبقه و استقبال جامعه شهری از سینماها در دوره احیا عنوان شد. عوامل مطرح در حوزه فرهنگی، بلامانع خوانده شدن سینما از جانب مراجع تقلید و سکونت ارمنیان در تبریز در دوره شکل‌گیری و جایگاه سینما در تغییر اندیشه‌های جامعه در دوره رونق و اهمیت مرادفات و تبدلات فرهنگی در دوره احیاء عنوان شد و عوامل مطرح در حوزه اقتصادی، درآمدزایی این فضاها در تمام دوران، در کنار نگاه نوین اقتصادی به کاربری‌های مختلط با تاکید بر کاربری‌های فرهنگی در دوره احیا عنوان گردیدند.

فهرست مراجع:

۱. اصلانی، محمدرضا. «تعزیه و نمایش‌های آئینی ایران». در آزما، ش ۳۷ (شهریور و مهر ۱۳۸۴)، ص ۲۰ تا ۲۲.
۲. اعتصام، ایرج و رضا فرمهینی فراهانی و سید رحمان اقبالی. «سیر تحولات فرمی در طراحی معماری بناهای فرهنگی در معماری معاصر ایران». در هویت شهر، ش ۱۴
۳. (تابستان ۱۳۹۲)، ص ۲۵-۳۶.
۴. بهارلو، عباس. روزشمار سینمای ایران از آغاز تا انقراض قاجاریه. تهران: موسسه تألیف، ۱۳۸۹.
۵. بهاری، صنوا. تحلیل و بررسی تاریخی و هنری مکان‌های نمایشی تبریز (در صد سال اخیر). تبریز: شایسته، ۱۳۹۵.
۶. بهرامی، عبدالله. خاطرات عبدالله بهرامی از آخرسلطنت ناصرالدین شاه تا اول کودتا. تهران: علمی، ۱۳۶۳.
۷. پناهی، سیامک و سید مصطفی مختاباد امرئی و مهرداد نوابخش. «بررسی و تحلیل نقش سینما در انتقاد از شهرسازی مدرن». در هویت شهر، ش ۲ (بهار و تابستان) ص ۱۳-۲۴.
۹. پورمند، حسنعلی و لژگی، سیدحبیب‌الله. «تکیه‌دولت». در کتاب ماه هنر، ش ۱۲۴ (دی ماه ۱۳۸۷)، ص ۴ تا ۱۳.
۱۰. تهامی‌نژاد، محمد. سینمای ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۸۰.
۱۱. ثبات ثانی، ناصر. «مقدمه‌ای بر برخی عوامل تأثیرگذار بر معماری معاصر ایران در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷ ه.ش». در آرمان شهر، ش ۲ (پائیز و زمستان) ص ۴۹-۶۰.
۱۲. جعفری، زهرا. «تعزیه در ایران». در رشد آموزش زبان و ادبیات فارسی، ش ۸۰ (زمستان ۱۳۸۵)، ص ۲۰-۲۴.
۱۴. چکلووسکی، پیترو. «روضه الشهداء و هنرهای نمایشی در ایران». در تئاتر، ش ۲۲ و ۲۳ (بهار و تابستان ۱۳۷۹)، ص ۹۷-۱۱۲.
۱۵. حسینی، سیدباقر و الناز ابی‌زاده و وحیده باقری. «معماری و سینما عناصر مکمل و هویت‌بخش فضا و مکان». در آرمانشهر، ش ۳ (پائیز و زمستان ۱۳۸۸)، ص ۱۱۳-۱۲۰.
۱۶. حیدری، غلام و تهامی‌نژاد، محمد. تاریخ تحلیلی صد سال سینمای ایران. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۸۰.
۱۷. خشنود شریعتی، آذین. «سینما و معماری، فضا در معماری سینما». در آینه خیال، ش ۱۱ (آذر و دی ۱۳۸۷)، ص ۶۹-۷۷.
۱۸. دولت‌آبادی، غلامحسین. «تکیه‌دولت آغازگاه نمایش ایران». در نمایش، ش ۲۱۴ (تیر ۱۳۹۶)، ص ۳۱-۳۳.
۱۹. رحیمی، بهزاد. «تکوین تاریخی سینما در ایران؛ تحلیلی تبارشناسانه از پیدایش و ترویج صنعت سینما به مثابه پدیده‌ای اجتماعی در ایران». در مطالعات هنر و فرهنگ، ش ۲ (بهار ۱۳۹۶)، ص ۹۹-۱۱۵.
۲۰. رنجبر فخری، محمود. نمایش در تبریز از انقلاب مشروطه تا نهضت ملی نفت. تهران: انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳.
۲۱. کیانی، مصطفی. معماری دوره پهلوی اول. تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۹۳.
۲۲. فرهمندیان، حمیده و راضیه رضازاده. «فیلم به عنوان یک ابزار برای آموزش طراحی شهری». در دو فصلنامه دانشگاه هنر، ش ۳ (پائیز و زمستان ۱۳۸۸)، ص ۶۵-۸۰.
۲۳. قبادیان، وحید. سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران. تهران: علم معمار روپال، ۱۳۹۲.
۲۴. قهرمانی، محمدباقر و مرضیه پیروای ونک و حامد مظاهریان و علیرضا صیاد. «ارتباط تعاملی فضاهای سینمایی و فضای شهری معاصر». در نشریه هنرهای زیبا- هنرها
۲۵. نمایشی و موسیقی، ش ۲ (پائیز و زمستان ۱۳۹۴)، ص ۴۹-۶۰.
۲۶. مهرابی، مسعود. تاریخ سینمای ایران (از آغاز تا ۱۳۵۷). تهران: نظر، ۱۳۹۵.